

JAN MUK

Zatímco národopisný výzkum vesnického obydlí má již úctyhodnou tradici a disponuje systematicky budovanými vědeckými pracovišti, studium městského domu se dosud nestalo předmětem programově vytyčeného úkolu. Obdobně jako V. Mencl od padesátých let formuloval syntetické pohledy na městský dům na základě poznání objektů v kontaktu s památkovou péčí, také středisko výzkumu historické architektury ve St. ústavu pro rekonstrukci památkových měst a objektů v Praze, byť na materiálově podstatně širší základně, po celých třicet let své činnosti nemá možnost zabývat se studiem městských domů jinak, než v rámci stavebně historických průzkumů jako součásti projekční přípravy nebo zpracování podkladů pro památkové orgány. Syntetické práce zde vznikají pouze z iniciativy jednotlivých pracovníků mimo vytčené úkoly, jejich charakter je pouze nadstavbový. V průběhu uplynulých let od zahájení výzkumu SÚRPMO D. Líbalem se prohloubily metody studia, narůstá množství a kvalita poznatků. Studium městského domu zaujímá časově období od středověku po současnost, které je z pochopitelných důvodů rozsáhlejší než období, ze kterého je k dispozici etnografii stavební fond vesnické architektury. Významným způsobem doplňuje v posledních letech poznatky o nejstarších městských objektech našich měst i vesnic archeologie, s jejímiž pracovišti byla již realizována v řadě případů úspěšná mezioborová spolupráce. Předností metody stavebně historického průzkumu jsou možnost studia zachovaných historických plánů, ze kterých zjišťujeme někdy mimo jiné přesně dobu vzniku domu nebo určitého jeho charakteristického prvku obytné struktury a to v návaznosti na průzkum terenní a možnost studia početných souborů mnoha set objektů, které i když nejsou intaktní, v sumárním pohledu z jednotlivých dílčích fragmentů dovolují rekonstruovat představu určitého dispozičního typu. Někdy dokonce můžeme sledovat v souvislé řadě zástavby též typ objektu zachovaný současně v různých stupních svého kontinuálního vývoje (Muk 1982, 473). Specifickým znakem městských souborů je současná existence objektů různého charakteru, zejména na předměstích vesnického, které zpravidla unikají pozornosti a vynikají značným stářím. V. Mencl, J. Vajdiš, J. Škabrada a jiní autoři shromáždili poznatky získané v oblasti vesnické architektury významné pro poznání městského domu a naopak stavebně historický průzkum disponuje výsledky své práce, které nejsou zřejmě bez významu pro studium vesnice. Nejen že doplňují poznání kultury určité společnosti v daném časovém úseku, v celé jeho složitosti, ale rozšířeným časovým limitem zkoumaného období může být stavebně historický průzkum spojujícím článkem mezi archeologií a etnografií.

Vývoj městského domu probíhal značně složitě, nelze jej vtěsnat do kritérií výzkumu vesnického obydlí, zejména zcela mimo podstatu je klasický problém vývoje od jednoprostorového k trojprostorovému domu. Prostorový

rozsah obydlí ve městech závisel bezprostředně na rozrůzněném sociálním postavení stavebníka. Ještě v 19. století můžeme sledovat na předměstích pauperitní domy v podstatě o dvou prostorech a není zcela bez zajímavosti, že tyto vlastně přežívají v nově budovaných dělnických obydlích. Zřejmě násilné je charakterizovat městský dům podle prvků venkovského domu, jako např. vymezovati městský dům komorového typu. Vždyť komora při vši své mnohoznačnosti významu, od prostoru převážně skladovacího až k náročnějšímu prostoru obytnému nechyběla snad v žádném městském domě a nemůže být proto jeho klasifikačním prvkem. Úvahami nad nejstaršími obydlími s minimálními rozsahy dospíváme k poznání, že nejstarším typem městského domu nemohl být tzv. průjezdový typ, neboť střechou krytý prostor sloužící pouze jako průjezd, komunikace, by byl zřejmě nepřiměřeným luxusem v nízkém standardu nejstarších městských obydlí (Muk 1978). Pokud lze průjezd konkrétně ve 13. století dokázat, představoval bezpochyby vzácnou výjimku. Naopak na významu nabývá síň, která byla již velmi záhy základním prvkem dispozice. Překvapuje, že síň stejného typu jako v Čechách byla i výchozím prostorem půdorysů městských domů na Slovensku, kde dostatečně vkládanými konstrukcemi byly vymezovány průjezdy (Muk 1982, 1987). Průjezdový dům jako primární prvek zástavby se ovšem objevuje všude, kde přerůstá z vesnického systému hloubkových stavení s dvorkem na boku a teprve po jejich zastavění je tento typ petrifikován a hotový aplikován u novostaveb. Hypoteticky lze předpokládat, že na Slovensku vznik druhotných průjezdových půdorysů městských domů v Bardejově, v Kežmarku byl ovlivněn tradicí těchto průjezdů zroděných se z vesnické zástavby. Městské organismy z hlediska urbanistické struktury jsou nejrůznější povahy, odlišné nejen regionálně, ale zřejmě u kolonizačních měst ovlivněny původem kolonistů. Struktura mnoha měst ovšem vznikala přerůstáním z vesnické zástavby, což se projevuje na rozdíl od programově zakládaných měst nepravidelnými uličními čarami. Tohoto typu je např. Týn nad Vltavou, Budyně, vesnický základ měl zřejmě také Pelhřimov, kde zanikl již nejpozději v 16. století a je sledovatelný pouze ve struktuře sklepů.

Z metodického hlediska se jeví v současné době jako nejúnosnější zkoumati původní funkce jednotlivých prostorů, komunikačních, skladovacích případně výrobních a obytných v závislosti na otopném systému. Toto je úkol značně složitý vzhledem k tomu, že účely se dostatečně měnily a nezřídka nacházíme původní prostorové jednotky skryté v půdorysech dodatečnými stavebními zásahy.

Souběžně s vývojem na vesnici, s určitými styčnými body se vyvíjela v městských domech ohniště. Musíme vyloučiti již nejpozději od 14. století nezjištěný provoz dýmných jizeb, předpokládáme vývoj topenišť od krbů se zděnými a dřevěnými komíny charakterizujícími příčně dvoutraktové dispozice k černým kuchyním, se kterými se objevuje v půdoryse třetí střední příčný trakt v řadě případů prokazatelně dodatečně vestavěný (Muk 1978, 165) naposledy budovaný jako organická část vyspělého půdorysu. Nejnověji byl prokázán tento vývoj ve spolupráci s archeologickým výzkumem v Mostě čp. 226, kde vznikla černá kuchyň po polovině 14. století vestavbou (Klápště, Muk v tisku). Dříve by se neměl objevit klasický trojprostorový typ ani ve vesnickém prostředí. Před časem jsme objevili úplný trojprostorový typ venkovského stavení z pozdního 16. stol. (Muk 1967, Vajdiš 1968, 229).

Objevem posledních let jsou v městské architektuře srubové prostory dříve neznámé, zdánlivě motiv lidové architektury. Překvapuje, že se vyskytovaly i v městských domech nejnáročněji architektonicky řešených, s bohatě tesanými gotickými portály a okenními ostěňmi v průčelí. Naposledy jsme

zjistili zaniklý srubový nárožní trakt omazaný jistě hliněnou omazávkou v prvním patře domu čp. 16 v Kutné Hoře v sousedství náročných tesaných oken z pozdního 14. století nebo z doby pohusitské. Nyní rekonstruovaný srub čp. 155 v Kutné Hoře byl od počátku omítnut, se sgrafitem dovolujícím časové vročení do druhé poloviny 16. století. Srub je konstruován již s rybinovitým nárožním přeplátováním. V kamenné obezdívce je srub čp. 55 v Č. Krumlově. Sruby jsme zjistili ještě v Mostě, v Praze v Domažlicích, v Táboře v J. Hradci, v Kolíně, v Č. Budějovicích v typické formě zachované tzv. srubové klenby. Ukazuje se, že klenba nebyla výtvarným záměrem, ale utilitárního původu. Prostor vystupoval do pásma spodní části krovu, jeho okosení bylo podmíněno krokviemi, stropní vodorovná část spočívala na hambalcích, které se v prostoru projevovaly jako průvlaky. Překvapující množství srubů vyvolává otázku, nakolik byly sruby v městských domech četné a kde hledat jejich absenci a z jakých příčin. Podle polohy ve struktuře půdorysu nebyly pauperitní konstrukcí, ale prostředkem zajišťujícím ochranu proti chladu, tepelnou pohodu obyvatel. Překvapením byl objev středního průvlaku domu čp. 353 v Kutné Hoře s hliněnou omazávkou exteriéru, s náročnou gotickou malovanou výzdobou. Tento dnes již neexistující srub byl snad nejstarším zachovaným známým srubem.

Se srubovými prostory je spjat výskyt charakteristického rozvrhu okených otvorů známého rovněž z lidové architektury ve dvou horizontálních zonách nad sebou, na který soustředil pozornost J. Škabrada (Škabrada 1977, 180). Nutno rozlišovat dva případy. V horní řadě jsou otvory shodné výšky jako v řadě spodní, nebo je zde pouze jediný otvor drobných rozměrů, průduch. Zatímco u oken první skupiny horní řada výjimečně dokonce o větším počtu otvorů než řada spodní nemohla sloužit jinak než k osvětlení a její problémem souvisí asi s horním dílem klasických křížových gotických oken, malé otvory sloužily bezpochyby k větrání pásma bezprostředně pod stropem, což dokazují již zmíněný malovaný průvlak, ale i další skutečnosti. Větší výška těchto prostorů nevyklučuje jistou souvislost s dýmnými jizbami, zásadně však nutno dýmný provoz v zjištěných prostorách vyloučit, neboť v jejich sousedství vesměs existovaly již černé kuchyně. Do nich byla odkuřována pravděpodobně kachlová kamna vytápěná asi nikoliv vždy ze sousední kuchyně, ale nejspíše již přímo z obytného prostoru, na principu sporáku. Apriori nelze vyloučit, že okna ve dvou řadách nenáležela vždy srubovým prostorům. V Prachaticích v domě čp. 135 v Dlouhé ulici nemáme jistotu zda srub existoval, okna jsou ve dvou řadách.

Literatura

- Muk J. 1967, 1978: Měšťanský dům středověku a renesance v jižních Čechách, diplomní a disertační práce filos. fak. UK.
Vajdiš J. 1968: Studie prostorové skladby obytných budov v Lokti, PP 8 s. 229.
Muk J. 1977: Přínos stavebně historického a archeologického výzkumu Mostu k dějinám městského domu, AH 3 s. 165.
Muk J. 1982: Příspěvek ke genezi východoslovenských měst a městských domů ve středověku AH 7 s. 473.
Muk J. 1987: Městská památková rezervace Bardejov, PaP 12, 393.
Muk J. Stavebně historické průzkumy domů v Kutné Hoře 1979 až 1986, strojopis SÚRPMO.
Klápště J., Muk J., v tisku: Stavebně historický vývoj lomu čp. 226 v Mostě, AR.

Ergebnisse der Untersuchung des städtischen Hauses mit Rücksicht auf die ländliche Behausung

Baugeschichtliche Erkundungen städtischer Häuser enthüllen viele Tatsachen, die mit der Entwicklung der ländlichen Behausung zusammenhängen. Diese Erkundungen werden im Staatlichen Institut für die Rekonstruktion denkwürdiger Städte und Objekte im Rahmen der Projektaktivität des genannten Instituts vorgenommen, das mit der archäologischen Forschung zusammenarbeitet. Baugeschichtliche Forschungen geschehen mit Hilfe erhaltener historischer Pläne städtischer Häuser und Geländeerkundungen. Im städtischen Milieu wurde festgestellt, daß die Entwicklung vom einräumigen zum dreiräumigen Haus kein zusammenhängender Prozeß gewesen ist. Noch im 19. Jahrhundert existieren zweiräumige Behausungsformen, die von der sozialen Schichtung der Bevölkerung determiniert waren. Gegenwärtig erscheint als zweckmäßigster Zutritt zur Erforschung der Entwicklung des Hauses das Verfolgen der ursprünglichen Funktion seiner einzelnen Räume, ihrer Lage und Entwicklung: beispielsweise der Durchfahrt, der Wohnräume, des Flurs und der schwarzen Küchen, welche die Entwicklung der Feuerstätten spiegeln. Als älteste Form erscheint die Querorientierung zweitraktiger Objekte, die mit offenen Herden beheizt wurden; nachträglich, spätestens seit der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts, entstanden Mitteltrakte der schwarzen Küchen. In den letzten Jahren wurde in städtischen Häusern eine Menge von Blockwerk-Räumen entdeckt, die kein Ausdruck der Pauperität des Milieus waren, sondern behagliche Wärme sicherten. Sie kamen auch in architektonisch anspruchsvoll gelösten Häusern vor und waren manchmal mit Malereien geschmückt. Mit ihnen hängt die Lösung der Front in Form zweier Fensterreihen übereinander zusammen. Die Fenster beider Reihen besaßen übereinstimmende Ausmaße; es gab aber in der oberen Reihe manchmal nur Lüftungsöffnungen. Diese Lösung hing nicht mit dem Rauchbetrieb zusammen, der sich in den festgestellten Fällen in städtischen Häusern nicht nachweisen ließ.